

ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» у фалеристичних пам'ятках першої половини ХХ століття

Іл. 1

Невід'ємною частиною історичної спадщини української культури є виявлені в останні роки унікальні фалеристичні пам'ятки, пов'язані з діяльністю товариства «Просвіта» у першій половині ХХ століття. Ця організація розробила ідейно-теоретичну основу та внесла значний вклад у формування національної свідомості українців¹. Чимало ідей «Просвіти» було відображено й на фалеристичних пам'ятках тієї доби.

На жаль, поки що не вдалося віднайти ні однієї фалеристичної пам'ятки «Просвіти», датованої другою половиною ХІХ століття. Авторам відомі лише медаль та відзнака, що використовувалися перед Першою світовою війною. На виявленій медалі на аверсі викарбувано постать жінки, що йде через темряву ночі до людей зі смолоскипом у лівій руці – символом освіти, науки та прогресу, а правою рукою веде за руку робітника з молотом на рамені. Ліворуч і праворуч від постатей – напис польською мовою: «Ręka w ręce z przemysłem oświata» (рука об руку промисловість з освітою). На звороті – герб королівства Галичини і Володимирії у щиті з короною. Праворуч від герба напис польською мовою: «Nagroda Wydziału Krajowego», ліворуч напис українською мовою: «Нагорода Краєвого Виділу». На медалі у словах «нагорода» і «виділу» використано літеру «д» схожу на латинське «g»² (Іл. 1). Ймовірно, медаль отримали учасники Першого Просвітньо-Економічного Конгресу, що проходив у Львові 1–2 лютого 1909 року, в якому брали участь українські освітянські та економічні діячі з усіх українських земель.

Друга виявлена відзнака була випущена, вірогідно, на початку ХХ століття. Вона задумана як загальнопросвітянська, з характерними для майбутніх відзнак «Просвіти» та її філій (осередків) символами – розгорнутої книжки на тлі сонячного проміння, оповитих лавровим вінком (Іл. 2). Відзнака виявлена у двох примірниках у Львівському історичному музеї.

Останні роки перед Першою світовою війною та міжвоєнні десятиліття були періодом найінтенсивнішої організаційної роботи «Просвіти». Станом на 1939 рік на Західній Україні діяло 83 філії, в яких налічувалося 360 тисяч членів, 3075 читалень, 2988 бібліотек³.

Перед Першою світовою війною діяльність товариства «Просвіта» поширюється на українські землі, окуповані Російською імперією. Просвітянські осередки випускали свої відзнаки. Так, у листуванні «Просвіти» Миколаєва з виробником відзнаки – паровою фабрикою фізико-механічних і гальванотехнічних виробів, виробництва залізничних, суднових і інших ліхтарів Августина Вільчепольського за-

Іл. 2

Іл. 3

значено: «Цену на жетон я поставил, в прилагаемом при сем счете, по 2 р. 80 коп. за штуку, но ввиду того, что работа и материал для них обошелся мне очень дорого так как серебра на каждый жетон пошло больше чем 2 золотника, а также много его ушло на угарь и тщательность работы, гравировка сделана возможно лучше, а также позолота, словом жетоны сделаны с лучшим старанием, я имею честь покорнейше просить Вас согласно моему первому представлению считать цену их по 3 рубля за штуку, за что буду очень благодарен Вам. С совершенным почтением А. Вильчепольский»⁴ (Іл. 3). У приватній збірці Є. Артеменка з Харкова зберігається відзнака з написом на звороті у чотири рядки «Миколаївська Просвіта 1908 А.П. Костиловському».

Листопадові бої 1918 року у Львові з поляками не дали можливість гідно відсвяткувати 50-ліття «Просвіти». Лише у 1920 році управа «Просвіти» випустила прекрасну емалеву відзнаку з нагоди славетного ювілею⁵ (Іл. 4). На сьогодні виявлено один її примірник у Львівському історичному музеї. Відзнаку подарувала музеєві разом з іншими раритетами Марія Швець – сестра відомого львівського колекціонера та мецената, художника Теофіла Максиська (1932–1987). Така ж відзнака зберігалася у Воєнно-історичному музеї Наукового товариства імені Шевченка⁶.

У міжвоєнний період на західноукраїнських землях «Просвіта» випустила чимало різноманітних відзнак. Активізація у цій сфері пов'язана перш за все із ювілеями центрального товариства та його осередків. Так, 21 листопада 1927 року в Народному домі м. Рівне відбулися збори, присвячені десятилітньому ювілею рівненської «Просвіти». В урочистостях взяло участь близько 150 осіб. На зборах виступали М. Галушинський зі Львова, І. Власовський з Луцька, С. Жук з Кременця, місцеве просвітянське керівництво. Закінчилося свято концертом, в якому взяли участь сільські хори «Просвіти», учні української гімназії, пластуни із показовими вправами⁷. З нагоди цієї події випущено металеву відзнаку жовтого кольору. На ній містилася розгорнута книга із написом: «Знанням побідиш! Рівненська Просвіта 1917–1927», над книгою стилізований Тризуб (Іл. 5). До речі, це єдина виявлена відзнака «Просвіти» із зображенням національного символу – Тризуба.

В умовах окупації Галичини Польщею управі львівської «Просвіти» не вдалося викарбувати гідну відзнаку до 60-ліття заснування товариства (Іл. 6). Відомо, що Союз українських студентів «Основа» в Данцігу (тепер місто Гданськ) листувався з ювелірною фірмою «Мо-

Іл. 4

Іл. 5

Іл. 6

Іл. 7

Іл. 8

Іл. 9

Іл. 10

Іл. 11

Іл. 12

річ Штумпф і син» у Данцігу щодо можливості виготовлення та вартості посріблених жетонів до 60-ліття «Просвіти»⁸. Ось витяг з одного листа до львівської «Просвіти», датованого 17 листопада 1928 р.: «Фірма ("Моріц Штумпф і син". – Авт.) рівночасно звернеться впрод до Вас ("Просвіти" у Львові. – Авт.) по потрібні їй дані і щойно тоді вишле Вам точну оферту на різні роди металю. Дозволимо собі зауважити, що на нашу думку найкраще буде зробити з фірмою умову на доставлявання партій скажім по 5000 відзнак платних сейчас після вибору і ті партії замовляти після потреби, тим більше, що фірма годилася на такі услів'я, підчас коли неохоче ставилася до справи векселів»⁹. Вів переговори з граверами в Парижі також український живописець і графік Микола Бутович з приводу виготовлення проектів відзнак, віньєток, прикрас, афіш з нагоди 60-ліття «Просвіти»¹⁰. У Центральному державному історичному архіві України у Львові збереглися цікаві листи із доданими до них проектами відзнак¹¹ (Іл. 7–12).

Відзнаку з нагоди 60-ліття заснування товариства «Просвіта» намагалися поширити серед національно свідомих українців. З цього приводу у квітні 1929 року у Львові було надруковано

звернення, у якому зазначалося: «До Хвального Виділу Філії "Просвіта" в (далі вписувалася назва населеного пункту. – Авт.). Пересилаємо (далі вказувалася кількість відзнак. – Авт.) штук ювілейних відзнак. Ціна одної штуки 50 сотиків. Відзнаки з твердого металю, посріблені й окисдовані, на довгій шпильці так, що надаються до тривалого ношення. Є обовязком кожного члена, Гол[ови] Т[овариств]а і читальні, як і обовязком кожного свідомого громадянина (-нки), в ювілейному році "Просвіти", купити й носити цю відзнаку. Тому, що розпоряджаємо обмеженою кількістю цих відзнак, просимо евенуальне дальше запотребування зголосити в час. Звертаємо увагу, що філіям ніякого опусту дати не можемо тому, бо ціна продажі покриває ледви наші видатки. Дорожше продавати відзнаки не вільно. За Ювілейний Комітет Др. Іван Брик вр. голова, Др. Б. Гнатевич вр. Секретар»¹². Аналогічне звернення з'явилося в пресі¹³.

Цікава історія пов'язана зі святкуванням 50-ліття філії «Просвіти» в 1934 році в м. Угнів – найменшому місті України, що на кордоні з Польщею. Містечко славалося своїми висококваліфікованими шевцями та кравцями, мало свої особливі традиції в побуті та культурі, мешканці якого були національно свідомими громадянами. Філія «Просвіти» в Угнові була заснована ще у 1884 році, однак вона неодноразово припиняла свою діяльність, тому в популярній енциклопедії «Просвіти» зазначено час останнього заснування чи радше відновлення діяльності – 1912 рік¹⁴. У 1934 році філія в Угнові випустила ювілейну відзнаку¹⁵. Частина тиражу вислано до США для продажу серед емігрантів-угнівців. Було розпродано відзнак на 20 доларів, які управа отримала 10 червня 1934 року. Та заплановане на 17 червня

л. 13

л. 14

л. 15

л. 16

л. 17

л. 18

святкування польська адміністрація заборонила, про що повідомив через газету «Діло» голова читальні Іван Скрипчук. Відзнака виявлена в одному примірнику (л. 13). З приходом до містечка комуністичної влади майже всіх мешканців було розселено по Галичині та депортовано до Сибіру.

У 1935 році ювілейну відзнаку з нагоди свого 25-літнього існування випустила філія «Просвіти» у Добромилі (тепер містечко Старосамбірського р-ну Львівської обл.) (л. 14). Наступного року філія «Просвіти» у Жовкві до свого 30-ліття випустила ювілейний значок у вигляді розгорнутої книжки¹⁶ (л. 15).

Ще одну відзнаку випущено, ймовірно, товариством «Просвіта», яким 1936 року створено «Просвітянський фонд Гуцульщині». Для збору коштів на гуманітарно-просвітницькі потреби Гуцульщини товариство заклиало населення купувати книгу «Просвіта Гуцульщині»¹⁷ (л. 16). Припускаємо також, що цю відзнаку, можливо, було випущено у Львові Комітетом акції зимової допомоги Гуцульщині та Полісся шляхом збору коштів для закупівлі палива, одягу, збіжжя. З відозвою про створення такого комітету виступив Осип Губчак у газеті «Українські вісти», обіцяючи вже 1 жовтня вислати свою лепту.

Ще одна з найстаріших філій «Просвіти», заснованої у 1896 році в Бібрці, неподалік Львова, до свого 40-літнього ювілею випустила пам'ятний значок (л. 17). Схожий за дизайном значок з нагоди свого 35-літнього ювілею випустила філія «Просвіти», заснована 1902 року в містечку Комарному біля Львова (л. 18). Можна припустити, що на західноукраїнських землях за аналогічним дизайном випущено відзнаки й інших філій «Просвіти».

л. 19

л. 20

Цікавий захід (з випуском відповідних відзнак) відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 року¹⁸. Це було пов'язано із Всепросвітянським з'їздом, на якому учасники прийняли присягу на вірність боротьбі за українську державу. Участь у ньому взяло понад 30 000 тисяч просвітян з усього Закарпаття. На з'їзді було задекларовано вимоги щодо захисту української мови перед засиллям т. зв. руської чи карпаторуської у школах, нав'язування писаних тяжкою, незрозумілою мовою підручників, спроб створити з українського народу Підкарпатської Русі ніде не існуючий «карпато-русский народ». Ці вимоги задекларовано в «Меморандумі до українського народу Підкарпаття», що закінчувався словами: «Нема сумніву, що на Підкарпатській Русі не є двох народів. Нема тут жадних "руських", то є жадних москалів, нема жадних "карпаторосів", але є лиш оден український нарід. Тому одному народові належить одна мова, одна культура і один правопис» (Іл. 19–20).

До 70-ліття «Просвіти» у 1938 році було випущено ювілейну відзнаку, перше зображення якої з'явилося в альманасі «Просвіта», де зокрема зазначалося: «Міністерство Внутрішніх Справ у Варшаві (письмо 4.АП.3-100 з дня 23.2.1938) дало дозвіл Товариству "Просвіта" у Львові на ювілейні

Іл. 21

відзнаки тим, що набути і носити її мають право лише члени "Просвіти", себто члени читалень і Матірнього Товариства». Золота відзнака коштувала 1 зл., срібна 0.50 зл., а звичайна 0.25 зл. Виявлено понад 10 її різновидів: в емалі та без емалі, різної товщини, кольору металу, різного способу кріплення. Відома відзнака зменшеного розміру (15x14 мм) та з вигравіруваним написом на тлі сонця: «27.II.» (27 листопада 1868 року – дата заснування товариства) (Іл. 21–22).

Закінчуємо цю невелику розвідку словами письменника Романа Іваничука: «На зорі нашої державності ми мусимо передусім подбати, щоб майбутніх титанів нашої національної мислі ніхто й ніколи більш не змушував освічувати своїм розумом чужі терени і полишати в тем-

Іл. 22

ржаві свій край, як це сталося із Пулюєм і Горбачевським, Корольовим і Гоголем, Вернадським і Короленком, щоб майбутні таланти України мали можливість, мужність, бажання і самопосвяту запалювати смолоскипом Матері-Просвіти яскравий вогонь – видний світові, але на своїй землі. “Просвіта” має жити вічно. Україні ніколи не буде забагато світла цивілізації: в нових умовах нашого буття – в центрі просвіченої Європи – той символ і та зоря хай запалюють новим могутнім світлом – не для засліплення сусідів, а для того, щоб вони побачили нас, зацікавились нами і визнали собі рівними»¹⁹ (Іл. 23–24).

ПРИМІТКИ

- 1 Докладніше про «Просвіту» див.: Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. – 232 с. – (Попул. Енциклопедія «Просвіти»; Ч. 1); Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). – Тернопіль: «Воля», 2005. – 946 с.; Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / відп. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Феодосій Стеблій, Володимир Пашук; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2010. – Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України. – 784 с.; та ін.
- 2 Козій Н. Медалі сільськогосподарських і промислових виставок Галичини та Буковини другої половини XIX – початку XX століть // Записки НТШ. – Л., 1996. – Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 345–354.
- 3 Р. М., Кравців Б. «Просвіта» // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Л., 1996. – Т. 6. – С. 236б; Кількісна характеристика товариства «Просвіта» 1868–1939 рр. // Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. – С. 213.
- 4 Державний архів Миколаївської області. – Ф. 206. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 62.
- 5 Мати українського люду в Галичині // Рідний Край. – 1920. – Чис. 15.
- 6 Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 309. – Оп 1. – Спр. 788. – Арк. 33 (Іл. 713).
- 7 Савчук Б. Волинська «Просвіта». – Рівне: «Ліста», 1996. – С. 81.
- 8 ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп 1. – Спр. 29. – Арк. 1–15.
- 9 Там само. – Арк. 2.
- 10 Там само. – Спр. 30. – Арк. 1–33.
- 11 Там само. – Ф. 348. – Оп 1. – Спр. 30. – Арк. 4–9.
- 12 Там само. – Арк. 33.
- 13 Громадянству до відома // Український прапор. – 1929. – Чис. 11.
- 14 Філії товариства «Просвіта» в Галичині та роки їх заснування // Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. – С. 215.
- 15 Пів століття праці. Ювілей читальні «Просвіти» в Угнові // Новий Час. – 1934. – Чис. 134; Салюк Г. Петришин М. Заснування «Комітету нанесення матеріальної помочі для Угнова» і «Товариства Угнівщина» в Джерзі Ситі Н. Дж. // Угнів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1960. – С. 380.
- 16 Свято культури. 30-літній Ювілей філії «Просвіти» і «Рідної школи» в Жовкві // Наш Прапор. – 1936. – Чис. 99; 30-літній Ювілей філії «Просвіти» в Жовкві // Наш Прапор. – 1936. – Чис. 104.
- 17 Просвіта Гуцульщині // Просвіта. – 1936. – Чис. 4-5.
- 18 Прапор «Просвіти» // Наш Прапор. – 1938. – Чис. 56; Закарпатський Всепросвітянський З'їзд // Новий Час. – 1937. – Чис. 229; Закарпаття в наступі. Всепросвітянський З'їзд в Ужгороді // Новий Час. – 1937. – Чис. 234; ЦДІАУЛ, колекція листівок та афіш, № 3936.
- 19 Іваничук Р. До 125-ліття Товариства «Просвіта» // Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. – С. 9.

Іл. 23

Іл. 24

Іл. 25